

KRITIKA RELIGIJE I PASTORALNE UPUTE

Želimir Puljić

1. UVOD

Nerijetko se susrećemo s ljudima koji se, kada je govor o religiji, Bogu ili Crkvi, izražavaju negativno i kritički. Tako se čuje npr. da je religija beskorisna, štetna, da je donijela više zla nego koristi čovječanstvu. Kada se započne govoriti o Bogu, odmah se povlači problem njegove opstojnosti i zla u svijetu. Kako može postojati Bog, neizmjerena dobrota i pravda uz toliko zla i patnje u svijetu?! A kada se progovori o kršćanstvu, onda su na tapetu diskusije i osporavanja kršćanske dogme koje su izgleda u "suprotnosti s razumom i sa znanošću". Isto se tako osporava moral i njegove norme koje su u suprotnosti s prirodnim težnjama čovjeka. Posebno je oštra kritika uperena protiv Crkve, njezinog nauka, morala, protiv njezinih ljudi i njezinih pothvata. Pojavljuju se svakovrsne optužbe: Križarski ratovi, inkvizicija, Giordano Bruno, Galileo Galilej, vremenita moć Crkve, njezina oporba tajnim društvima, njezin moralni rigorizam, posebno "seksofobija", antifeminizam, oporba znanstvenom napretku, savezništvo s političkim snagama (tron i oltar), njezino neprihvatanje revolucionarnih pokušaja oslobađanja radničke klase itd. itd. I pitamo se: zašto mnogi ljudi našeg vremena imaju o religiji i kršćanstvu loše pojmove, predrasude i u nekim slučajevima vrlo kritičke stavove?

Da bismo razumjeli to stanje i mogli vrednovati svu kompleksnost tog fenomena, morali bismo imati na umu da je već tri stoljeća na zapadu prisutna "kritizerska duša" religije, posebno kršćanstva. Ta je kritika toli prožela kulturu Zapada da je postala dio mentaliteta suvremenog čovjeka, njegov način razmišljanja. Zato se ne treba snebivati ako je njegova reakcija u pogledu religije kritizerska i često agresivna. Ne radi se o zloj volji, već o mentalitetu i "protuvjerskom stavu" koji se oblikovao kroz prošla tri stoljeća i prožeo sve pore društvenih slojeva, posebno one obrazovanije. Ne kanimo istraživati uzroke te kritike jer ona je vrlo kompleksna. Jednom je isprepletana s političkim pretenzijama moći, drugi put je reakcija na određeno držanje i ponašanje Crkve, treći put je prožeta duhom "antikršćanstva" itd. Letimično ćemo predstaviti kritiku religije kroz prošla tri stoljeća koja se očitovala u kritici religije uopće, Boga, Krista i kršćanstva, Crkve. O svakoj od tih tema reći ćemo pokoju misao.

2. KRITIKA RELIGIJE

Kritika religije odvijala se u različitim oblicima i različitim povijesim razdobljima. Ponajprije bila je to kritika 'objavljene religije'. Začetnici su bili "prosvjetitelji" koji su objavljenoj religiji suprotstavljali 'naravnu' religiju, deizam (Herbert, Shaftsbury, Hobbes, Voltaire). Iza toga se kritika okrenula protiv same naravne religije. Hume tako zaključuje da religija nije plod razuma, već osjećaja, posebno osjećaja "straha i nadanja". Tako se Hume nadovezuje na Lukrecija koji napisao da je strah u svijetu stvorio bogove¹. Za Helvetiusa religija je izvor svakog zla u povijesti.² Osim toga religija se optužuje da predstavlja veliku iluziju i praznu obmanu. Za Feuerbacha Bog je samo projekcija čovjeka a religija "ljudska krvopija". U religiji čovjek prebacuje na Boga najbolji dio sebe. Tako se otuđuje i osiromašuje. Zato je potrebno osloboditi čovjeka. To će se zbiti ako Bogu "oduzmemo ono što je čovjekovo". Teologija zato mora postati antropologija.

Napadi na religiju se zatim umnožavaju. Za Hegela ona je niži stupanj u postojanju duha, a i filozofija je više od nje. Za Comtea religija je "stanje primitivnog čovjeka" koje biva prevladano slijedećim stadijima metafizike i znanosti. Za Marksa razlog kritike religije nalazi se u činjenici što "čovjek stvara religiju, a ne religija čovjeka". Religija je zastoj i iskrivljenje razvoja ljudske svijesti. Brinući se za sreću onostranosti, zapostavlja ovostranost i čini čovjeka "pokornim i poniznim". Religija je prema njemu "opijum naroda", "iskrivljena svijest", "utopija ljudskog ostvarenja". Zato je borba protiv religije borba protiv svijeta u kojem je religija duhovna aroma, borba protiv suzne doline u kojoj je religija kruna³. Znanstveni pozitivizam i Darwinov evolucionizam koji se temelje na materijalizmu nastavili su s kritikom religije. Posebno se ta kritika odrazila u dijalektičkom materijalizmu. Lenjin tako piše: "Moramo se boriti protiv religije". To je abeceda materijalizma i marksizma. No, dodaje Lenjin, potrebno je znati boriti se protiv nje. Zato je potrebno rastumačiti nastanak religije i vjere na materijalističan način. Narodu treba reći da je religija nastala zbog izrabljivanja i pritiska na radničku klasu i zbog slijepog pridavanja važnosti silama kapitala. Borba protiv religije preduvjet je borbe za socijalizam.

Još je radikalnija i žešća kritika koju su uputili religiji Nietzsche i Freud. Za Nietzschea je religija proizvod negodovanja koji imaju slabi prema jakim; ona je "opsesivna neuroza" pa prema tome duševna bolest i izopačenje.

1 Lucretius, De rerum natura I, 62: "Primus in orbe deos fecit timor".

2 Helvetius, De l'Homme, sect. VII, ch.2, London 1776, 336: "Les mal que font les Religions est réel, et le bien est imaginaire".

3 Del Gallo, *Introduzione alla Critica dalla filosofia del diritto di Hegel*, Milano 1965, 124-126.

2.1. Kritika Boga

Kritika se religije posebno odražava u postavljanju pitanja u svezi s Božjom egzistencijom. I negiranje Boga imalo je svoje različite faze. Ponajprije se nijekalo "kršćanskog" Boga, te ga se poimalo kao "univerzalni kozmički razum" (deizam). Iza toga se nijekalo Boga kao osobno i transcendentno biće, a shvaćalo kao Prirodu (Spinoza), kao Duh u razvoju povijesti (Hegel), kao Pojam i Apsolutnu ideju (povijesni transcendentni idealizam); konačno se došlo do tvrdnji da je "Bog mrtav" (Hegel, Nietzsche).

Tako se stiglo do ateizma koji je malo pomalo prožimao kulturu Zapadne Europe. Ateizam je ponajprije bio "negativnog" oblika: zanijekana je jednostavno Božja opstojnost kako su to uradili materijalisti koncem 18. stoljeća (Hellvetius, D'Holbach i Diderot). Iza toga je poprimio "pozitivne oblike": nijekanje Boga postalo je uvjetom čovjekove afirmacije. Ako, naime, postoji Bog, onda čovjek ne može postojati, ostvariti se, humanizirati i biti slobodan. Ovaj "pozitivni ateizam" Fabro naziva i "konstruktivnim"⁴ jer za razliku od onog prosvjetiteljskog, koji ruši Apsolutnoga i iskorjenjuje njegove metafizičke temelje, ovaj pokušava graditi i spašavati čovjeka preko čovjeka. Tako nijekanje Boga nije cilj, već sredstvo. Da bi se živjelo u vremenu, treba zaboraviti na vječnost, a za afirmaciju čovjeka, potrebno je odstraniti Boga, jer to je uvjet spašavanja čovjeka.

Uz ovaj radikalni ateizam potrebno je u svezi s Božjom opstojnošću spomenuti i agnosticizam. On ne ide za tim da "zaniječe" njegovo postojanje, već da ustvrdi da ga je nemoguće dokazati. Jer, "izvan našeg iskustva ne možemo ništa dokazati i znati" (pozitivizam); a Bog izmiče ljudskom iskustvu, i našim razumom ne možemo dokazati da postoji, kako tvrdi Kant.

U prilog nijekanja Boga ide i sablazan zla u svijetu koji se vjekovima taložio i svoj epilog posebno doživio u ovom našem 20. stoljeću. Prisjetimo se samo agresije na Hrvatsku i ratnih stradanja, da ne spominjemo prošla dva svjetska rata popraćena brojnim rušenjem, divljaštvom, progonima, uz umiranja i svakovrsne patnje u kojima su nestali milijuni ljudi. Pred tim činjenicama čovjek se i nehotice zapita: "Ako Bog postoji, kako taj dobri i mudri Bog može dopustiti da se dogode takve stvari?!" I stvori se zaključak: ili Bog ne postoji, ili ako postoji, onda mora biti zao kad pripušta takve stvari u svijetu. Coterau⁵ piše u tom smislu: "Ne vjerujem u Boga. Jer ako bi postojao, onda bi morao biti zao. Zato radije volim nijekati njegovu opstojnost, nego mu pripisati odgovornost za zlo u svijetu".

Osim "sablazni zla" u naše vrijeme se posebno ističe i problem "Božje šutnje". Zašto, naime, Bog ne odgovara na krikove ljudske patnje koji mu dolaze sa zemlje od siromašnih, ugnjetenih, progonjenih i ubijenih? Ne samo

4 C. Fabro, *Introduzione all'ateismo moderno*, Roma 1968, I, (17).

5 Usp. van Steenberghen, *Le Dieu caché*, Louvain - Pariz 1961, 287, br.

da ne odgovara, već ne daje nikakvog znaka da su ti krikovi do njega i doprili! Zašto to? Gdje je Bog? Postoji li uopće Bog?

2.2. Kritika Krista i kršćanstva

Novost je ovog našeg vremena u svezi s kritikom religije da se pretvorilo u sistematsko rušenje kršćanskih vjerskih istina, posebno Kristovog božanstva.

Već je Voltaire u osamnaestom stoljeću na satiričan način izrugao kršćanstvo, govoreći da su "kršćanske dogme gomila apsurdnosti". Niječući mogućnost objave Voltaire je smatrao da je svaka tvrdnja o Presvetom Trojstvu, o dvije Kristove naravi, o transsubstancijaciji potpuno bez temelja i smisla. Prikazivao je biblijske događaje kao skup povijesnih neistina, kontradikcija. U isto vrijeme različite ateističke i materijalističke struje prosvjetiteljstva s predstavnicima kao La Mettrie, D'Holbach, Helvetius, Diderot okomili su se na kršćanstvo, njegove dogme i moral. U svom djelu "Entretien d'un philosophe avec la Marechale de D.." iz 1774. Diderot je okrivio kršćanstvo za sva zla u svijetu, nered i razdjeljenost; zanijekao je mogućnost održavanja evanđeoskog morala ističući besmislenost nadanja u buduću život poslije smrti.

Rousseau je sa svoje strane - govoreći da je čovjek po prirodi dobar, ali ga društvo kvari - zanijekao kršćansku istinu o istočnom grijehu, o otkupljenju po Isusu Kristu, te na usta Savojskog vikara prikazao religiju "ispražnjenu" i "oslobođenu" od svih nadnaravnih i objavljenih elemenata. Lessing je u tom kontekstu naglašavao da se objavljene istine moraju promijeniti u razumske istine, ako žele da ih prihvati ljudski rod. Kant je sa svoje strane pokušao svesti kršćanstvo u "okvire razuma" kritizirajući posebno teoriju o istočnom grijehu.

Tako je prosvjetiteljstvo 18. stoljeća rušilo nadnaravno obilježje kršćanstva niječući na poseban način njegove dogme o istočnom grijehu, utjelovljenju, uskrsnuću i Božjoj providnosti. Takvu kritiku nastavili su u 19. stoljeću filozofi i znanstvenici kao i politički pokreti liberalizma, socijalizma i anarhizma.

Na području filozofije i znanosti hegelijanski je idealizam ispraznio kršćanstvo i očistio ga od nadnaravnosti, a kršćanske dogme sveo na jednostavne simbole. Posebno su protivni kršćanstvu bili Comteov pozitivizam, Darwinov i Spancerov evolucionizam, Vogtov i Haeckelov znanstveni materijalizam. Svi su oni poljuljali temelje kršćanskog vjerovanja šireći naturalizam, agnosticizam, skepticizam, ateizam. Posebno su isticali da je znanstveni progres taj koji će razoriti vjersko i kršćansko "praznovjerje" jer je znanost s vjerom nepomirljiva. No, najveći protivnik kršćanstva bijaše u drugoj polovici 19. stoljeća Nietzsche koji je kršćansku dogmatiku nazvao mitologijom, a kršćanski moral "neoprostivim zločinom protiv života". U

svom "Antikristu" nazvao je kršćanstvo "najgorim bičem" i "najcrnjom mrljom čovječanstva".

Na području političkog gibanja kršćanstvu su se usprotivili liberalni laicizam i socijalistički marksizam. Dok je za liberalizam kršćanstvo neprijatelj slobode mišljenja, dotle je za marksizam ono neprijatelj i zapreka oslobodenju od kapitalističkog ropstva.

U 20. stoljeću kritiku religije posebno su podržavali predstavnici znanstvenog pozitivizma, komunizma, fašizma i nacizma, freudizma, neopozitivizma, sekularizma i liberalizma. Glavna je kritika upućena na osobu Isusa Krista. Pokušavalo ga se "osloboditi" njegova božanstva te predstaviti kao običnog političara kojeg su njegovi učenici uskrsnuli i proglasili otkupiteljem (Reimarus). Za jedne je on mitska osoba koju su stvorili evanđelisti (Strauss i Bauer), a za druge veliki rasvijetljeni učitelj vjere i morala i propovjednik dolaska kraljevstva Božjega (Weiss, Schweitzer).

Neki su smatrali da je Isus osoba o kojoj se može malo povijesno dokazati, jer je prva kršćanska zajednica "divinizirala" Isusa i dala mu atribute Sina Božjega, učinivši da uskrsne od mrtvih. Zato su pojedini teolozi smatrali potrebnim da "očiste" Evanđelje od tih mitskih primjesa (utjelovljenje, uskrsnuće, uzašašće) te prikažu Isusa u njegovoj povijesnoj ljudskoj stvarnosti (Bultmann).

2.3. Kritika Crkve

Najteža je kritika religije bila u obliku kritiziranja Crkve. Ne kanimo ispitivati da li su te kritike bile opravdane, ali konstatiramo da i sada postoji određena doza rezerviranosti i sumnje kad se govori o Crkvi. To se odražava u različitim oblicima antiklerikalizma. Crkvu se optuživalo da je "neprijateljica slobode", "mučiteljica savjesti", da je težila za političkom moći, da je bila "saveznica jačih" i "neprijateljica proletera", da je bila protiv znanosti i progresa.

Danas se optužuje tu istu Crkvu da je "nevjerna idealima Evanđelja", da je "previše kruta" u pogledu moralnog naučavanja, da se nehumano ponaša u pogledu nekih svojih crkvenih propisa, da joj nedostaje milosrđa i razumijevanja u svezi sa slabostima ljudske naravi (npr. u pogledu nedozvoljenosti kontraceptivnih sredstava, nepripuštanje sakramentima onih koji su se rastavili... itd.).

I nije lako vjerovati. Posljedice izložene kritike na račun Boga, Krista, Crkve i kršćanstva tako su zavodljive da im se može olako "nasjesti" i povjerovati. Potrebno je upotrijebiti dodatni napor da bi se prevladalo četverostruku barijeru i:

- odabrati vjernički religiozni pogled na svijet, a ne materijalistički;
- prihvatiti Boga dobrote i providnosti nasuprot tolikim tragovima zla i kobi;

- oduševiti se Kristom i njegovim božanstvom, te
- prihvatiti Crkvu kao nositeljicu spasenja i milosti (Sacramentum mundi).

No, isto tako potrebno je istaknuti da je i čin vjerovanja kompleksan i kompliciran. Nekome uspije nadvladati jednu ili drugu barijeru, ali ne sve. Tako se može dogoditi da se netko izjasni vjernikom, iako ne prihvaća "osobnog Boga". Može netko prihvatiti Krista kao Boga i čovjeka, ali mu ne ide u glavu da prihvati Crkvu kao "produženo utjelovljenje Isusa Krista" ("Krist DA, Crkva NE").

3. NEKOLIKO PASTORALNIH UPUTA

Današnji pastoralni djelatnik nalazi se pred velikim brojem izazovnih pitanja. Kako odgovoriti na spomenute kritike? Kakav stav zauzeti u svezi upućenih prigovora na račun Crkve, Boga, religije i kršćanstva? Kako pristupiti čovjeku koji je "izdoktriniran" suvremenim pogledima i jednostranim informacijama u svezi spomenutih tema?

Čini nam se stoga da je potrebno najprije dobro proučiti oznake vremena u kojem živimo i čovjeka koji je pod utjecajem današnjeg mentaliteta. Pri tom se ne smije "proklinjati" "ovo ludo vrijeme" kao da su neka druga bila bolja. I ne smije se čovjeka "optuživati" kao da on "ne želi vjerovati"! Ništa današnji čovjek nije niti bolji niti gori od onog jučerašnjeg. Razlika je, čini se, u tome što je današnjem čovjeku teže vjerovati u Krista, Crkvu, Boga, nego ljudima iz "zlatnih vremena". Suočen je, naime, s puno više zapreka i poteškoća da se dođe do čina vjere, nego oni od jučer. Ne treba se onda čuditi što mnogima ne uspijeva svladati sve te zapreke. No, usprkos svim tim poteškoćama možemo s radošću ustvrditi da i danas ima divnih ljudi vjernika koji svjesno i slobodno ispovijedaju svoju vjeru. Istina, mnogi su od njih morali proći "vatreno krštenje" osobnih i okolišnih problema. Ali, njihova je vjera zrela, solidna, plod osobnog izbora, pa prema tome spremna na vjernije svjedočenje Evanđelja.

Kritika religije, koja je trajala tri stoljeća, nanijela je puno zla. Naškodila je kršćanstvu. Prouzročila je ateizam i sekularizaciju mišljenja i ponašanja. Ali, isto tako ta je ista kritika bila neka vrsta "teološke higijene". Očistila je kršćanstvo od nepotrebnih naslaga. Potakla ljudski um da svoju vjeru razumskije brani i utemeljuje. Pomogla je da se odstrane neke nastranosti i devijacije, da se kršćanstvo znanstveno i povijesno opravda.

Imajući u vidu situaciju današnjeg čovjeka, njegov kritički mentalitet u pogledu svetog i religioznog, čini nam se prijeko potrebnim za naviještanje Radosne Vijesti imati u vidu dvoje:

- Navještanju Evanđelja mora prethoditi temeljita priprema:

Potrebno je odstraniti predrasude koje suvremeni čovjek ima o Crkvi, vjeri, religiji, Bogu. Mora mu se sa strpljenjem odgovarati na teškoće,

objekcije i optužbe protiv kršćanstva. Ti odgovori treba da budu vjerodostojni, razumski, znanstveni, a nadasve autentični. Propovjednik mora zračiti vjerom!

- Neki misle da je dovoljno predstaviti nauku Evandjelja u svoj njezinoj istinitosti i ljepoti pa da je ljudi odmah prihvate i obrate se Isusu Kristu. Lik Isusa Krista može privući ljudsko srce. Ali, isto tako smatramo da to srce nije bijeli papir na kojem do sada nije ništa ispisivano. Naprotiv. Današnji čovjek i prije nego čuje navještaj Evandjelja ima neku sliku o religiji, Isusu Kristu, o Crkvi. Sigurno je da su te slike često puta pune predrasuda, iskrivljenih pojmova koje je potrebno ispravljati, dotjerati kako bi ljepota Evandjelja i lik Isusa Krista što bolje zasjali.

- Iako je i današnji čovjek u Tertulijanovom smislu po prirodi religiozan ("anima naturaliter cristiana"), no ipak nije spontano otvoren kršćanstvu i kršćanskim vrednotama. Dapače, nepovjerljiv je, kritičan i sumnjiv zahvaljujući velikim učiteljima sumnje Feuerbachu, Nietzscheu, Marksu, Freudu... I samo kritički pristup može mu pomoći da svoju vjeru utemelji i opravda. To će zahtijevati od današnjih vjernika da uđu u mentalitet suvremenog mišljenja, da vjeru inkulturiraju. Nije to neka novost. Uvijek su kršćanski mislioci tražili načine kako da odgovore na izazove svoga vremena. Danas to izgleda još zahtjevnije, jer je kritika žestoka i bespoštedna.

- Nije potrebno "ukrštavati" stare apologetike koje su imale svojih velikih zasluga, ali i ograničenja jer nisu razlikovali što je kod drugih bio plod neznanja, a što plod zlonamjernosti. Ali je potrebno stvarati novu temeljnu teologiju (fundamentalku) koja će postaviti solidne i razumske temelje kršćanskom vjerovanju. U protivnom postoji rizik da se upadne u fideizam. Zapravo vjera je dostojna čovjeka tek onda kad je "razumska". Ali, ne u smislu da se njezini razlozi temelje na razumu pa joj ne bi bilo potrebno podređenje Božjoj objavi, već u smislu da čovjek ima "razumske" razloge i motive vjerovanja koji na razuman način opravdavaju njegovu ispovijedanje vjere. Ne mislimo ovdje da je potrebno samo na razini filozofije i teologije odgovarati moderim izazovima i kritikama. Crkva je pozvana da svijetu pruža svjedočanstvo bratstva, solidarnosti i mira. Kršćani moraju svojim životom pokazati da vjeruju u prisutnost Krista i u djelotvornost njegovog Duha među ljudima današnjice. Oni su pozvani svjedočiti, govoriti i pružati odgovor svakome tko ih upita za razloge nade koja je u njima.

RELIGIONSKRITIK UND SEELSORGLICHE HINWEISE

□ **Zusammenfassung**

Der heutige Mensch verhält sich gegenüber Gott, der Religion und der Kirche sehr kritisch. Der Artikel versucht diese Kritik zu analysieren. Zum Schluß stellt er einige seelsorgliche Hinweise vor:

- Der Evangelisierung muß eine gründliche Vorbereitung vorangehen;
- Verfläschte Begriffe über Jesus Christus müssen korrigiert werden;
- Der Zutritt zum Glauben soll kritisch sein;
- Es ist nötig, eine neue, tiefbegründete Fundamentaltheologie für den Menschen von heute zu erarbeiten.